

УДК 94(477.82)

Б 52

Володимир БОРЩЕВИЧ

**ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА
ВОЛИНІ У 20 – 30-х роках ХХ ст.**

У статті зроблено спробу показати освітній рівень та окреслити інтелектуальні потуги православних священиків Волині у міжвоєнний період. Автор простежує причини і масштаби їх інтелектуальних коливань, вплив на вірних, а також еволюцію духовної освіти. На основі невідомих та маловідомих архівних документів і матеріалів дано якісну характеристику цієї соціальної групи.

Ключові слова: *Волинь, православне духовенство, освіта, інтелектуальний потенціал, міжвоєнний період.*

Протягом міжвоєнного періоду православні священики Волині зберігали домінуючі позиції у духовному і культурно-національному житті краю. Саме із середовища волинського духовенства вийшло багато відомих просвітянських і політичних діячів краю, котрі визначали пріоритетні напрями його розвитку. Сьогодні для українського суспільства важливим є вивчення та аналіз досвіду діяльності православного духовенства на українських землях у певні історичні періоди. Це дасть можливість краще зрозуміти сучасні релігійні проблеми, формувати такі суспільно-етичні принципи, які б відповідали національним інтересам та ментальним особливостям українського народу.

Важливість та авторитет православного духовенства Волині у 20 – 30-х рр. ХХ ст. визначався насамперед його освітніми та інтелектуальними можливостями. Саме рівень грамотності якісно вирізняв представників волинської духовної верстви. Як

саме вдалося досягти такого стану, за допомогою яких засобів і в які терміни – спробуємо з'ясувати у даній статті за допомогою першоджерельної бази. Важливим також залишається питання зацікавлених внутрішніх і зовнішніх сил, що взяли участь в інтелектуальному розвитку волинського духовенства.

Питання освітнього рівня й інтелектуальних здібностей православної духовної верстви знайшли часткове висвітлення у працях Івана Власовського, Фрідріха Геера, у спільному дослідженні Семена Савчука та Юрія Мулика-Луцика, о. Тимофія Міненка, архієпископа Варфоломія (Ващука) та Андрія Кукурудзи [1]. Приділяючи основну увагу питанню державно-церковних відносин, функціонування окремих чернечих громад, процесів демократизації церковного життя, автори також подали важливу інформацію про участь волинського духовенства у просвітницькому русі, частково розкрили аспекти освітньої підготовки представників цієї верстви. Однак жоден із названих дослідників не ставив за мету масштабне окреслення якісної характеристики волинського духовного стану. Спробуємо заповнити цю нішу.

Закінчення світової війни, конфлікти між відновленими та новопроголошеними східноєвропейськими державами, прагнення більшовицької Росії до світового домінування, зміна статусу Православної церкви на постімперському просторі – усе це негативно вплинуло на стан духовних навчальних закладів та освітній рівень православних священиків, зокрема на Волині. Потреба підготовки кандидатів в ієреї змусила єпископа Крем'янецького Діонісія (Валединського) створити на базі евакуйованої Холмської семінарії, котра зупинилась у Крем'янці після повернення з Москви, волинську середню духовну школу. Офіційно Волинська духовна семінарія розпочала роботу 15 жовтня 1920 р. [5, 8].

Станом духовного шкільництва були занепокоєні і громадські організації Волині. Однією із резолюцій з'їзду “Просвіт” Волині, який проведено у Луцьку 15 лютого 1921 р., на підставі доповіді І. Власовського “Українська школа на Волині” констатовано, що “життя вимагає негайного утворення української православної духовної семінарії” [II, 33]. Питання

волинських духовних шкіл розглядали й представники духовенства і мирян на Почаївському з'їзді 3 – 10 жовтня 1921 р.

Попри період становлення Православної церкви в Польщі, у складі якої перебувала Волинсько-Крем'янецька єпархія, поповнення духовної верстви відбувалося також за рахунок емігрантів. У листопаді 1921 р. Діонісій (Валединський) рукоположив в ієреї колишнього старшину Армії УНР Якова Костецького, який закінчив Полтавську духовну семінарію та Московський університет [13, 28]. Однак такі кваліфіковані кандидати були рідкістю. Відкриття вищого богословського навчального закладу залишалось актуальним. Владика Юрій (Ярошевський) з перших же днів свого перебування на чолі Варшавської православної митрополії ініціював створення духовної академії [8, 183]. Цю ідею гаряче підтримував міністр віросповідань Уряду УНР, професор Іван Огієнко.

Тим часом сукупний інтелектуальний рівень волинського духовенства тримався за рахунок вихованих у добу царату священноієреїв. Серед них активно співпрацювали із церковною пресою о. Михайло Тучемський та о. Анастасій Павлюковський. Протоієрей Тучемський опублікував у другому лютневому числі 1924 р. офіціозу Православної церкви в Польщі “Воскресное чтение” статтю, присвячену реформі церковного календаря [19]. Матеріал звучав актуально з огляду на бажання польської влади нав'язати православним новий стиль. Як теолога представляла о. А.Павлюковського у тому ж виданні стаття “Хрест Христовий – учитель покути” [16].

Ідею створення вищого духовного навчального закладу для Православної церкви в Польщі було своєрідно реалізовано лише на початку 1925 р. Польський уряд вважав за доцільне зберегти контроль за підготовкою православних богословів, тому самостійного навчального закладу відкрити не дозволили. Восьмого лютого 1925 р. офіційно розпочав роботу студіум православної теології Варшавського університету. Для забезпечення відповідного інтелектуального рівня студентів уже 31 травня того ж року проведено організаційні збори гуртка православних богословів-студентів. До складу управи організації увійшов волинський священник о. Мартин Волков [6, 424].

У травні 1925 р. розпочато виклади на відділі. Вступну лекцію митрополит Діонісій (Валединський) присвятив актуальним проблемам православної теологічної науки, характеристиці поглядів Св. Івана Золотоустого та окремим засадничим питанням життя [24, 8]. На перший курс відділу записалося 40 слухачів, серед яких значна частина – волиняни. Якщо взяти до уваги, що польська влада не поспішала виконувати міжнародного зобов'язання про відкриття українського університету, то богословський відділ виявлявся реальною можливістю здобути вищу освіту.

Посилення контролю з боку польського режиму за процесом підготовки кандидатів у православні священники особливо виразно проявилось у 1925 р. Відповідно до задуму Варшави, семінарія у Крем'янці мала бути ліквідована, а натомість середній навчальний заклад відкритий у Варшаві. На це Священний Синод Православної автокефальної церкви в Польщі відреагував окремим рішенням. Було заявлено, що ПАПЦ повинна мати три духовні семінарії (Крем'янець, Вільно, Варшава) і теологічні факультети у Вільно і Варшаві [25]. Питання реформи православних духовних навчальних закладів було предметом наради 22 червня 1926 р. у митрополії. Присутні керівники Віленської і Волинської духовних семінарій, Дерманського духовного училища та представники міністерства сповідань і освіти та кураторіумів обговорили питання вироблення навчального плану й інші деталі перетворення православних духовних семінарій [22, 441].

Повітові духовні школи, котрі обслуговували дітей волинського духовенства, діяли у краї до кінця 20-х рр. Так, Крем'янецька духовна школа існувала у містечку до 1921 р., звідки її переведено у Дермань і ліквідовано за розпорядженням польської влади у 1926 р. Доля Крем'янецького віталіївського дівочого духовного училища виявилася іншою. Навчальний заклад у 1921 р. перевели у Дермань і через дев'ять років закрили [7]. Не зарадили цьому звернення колективів шкіл до громадськості та українського сеймового клубу у Варшаві.

Водночас тривало “утрясання” перебудови Волинської духовної семінарії. На засіданні 21 жовтня 1926 р. у митрополита Діонісія (Валединського) з участю представників влади

досягнуто згоди про формування у ВДС 9 класів для підготовки не лише кандидатів в іереї, а й надання матури, що відкриє перед випускниками семінарії шлях до університету. Остаточного не вдалося розв'язати питання мови викладання. За повідомленнями преси, Митрополит Діонісій пропонував зробити українську мовою викладання, для полонознавчих предметів використовувати польську, а російську вивчати як окремий предмет. Натомість представники уряду висловилися за викладання українською богословських предметів, а загальноосвітніх – польською [20, 714]. Остаточного рішення так і не прийняли. Для перебудови роботи навчального закладу створили спеціальну комісію у складі єпископа Антонія (Марценка), протоієрея Михайла Яковліва, радника міністерства сповідань і освіти В.Артемоновича та візитатора Сцебори.

Відомості про освіту волинського духовенства знаходимо у статті протоієрея Прокла Бичковського, присвяченій стану законовчителства у Волинській єпархії [2]. Загалом у 824 школах протягом 1927 – 1928 навчального року працювало 597 законовчителів, із них у сані – 540 осіб. Освітній рівень був таким: закінчили духовну академію 7 осіб, православний богословський відділ Варшавського університету – 2, незакінчену академію мали 8 і незакінчений відділ – 5, лише 1 особа мала вищу світську освіту; 300 законовчителів закінчили духовну семінарію, 130 осіб були абсолювентами єпархіальних жіночих та церковно-вчительських шкіл, мали неповний семінарський курс за плечима; світську повну і незакінчену середню освіту мав 41 законовчитель. Про освіту 104 учителів Закону Божого відомостей не було. Отже, лише 54% законовчителів мали відповідну кваліфікацію.

У середині березня 1929 р. міністр сповідань і освіти К.Світальські підписав розпорядження, яким установив освітній ценз для вчителів Закону Божого. Передовсім, польська влада бачила такими випускників православного богословського відділу Варшавського університету або іноземного вищого навчального закладу після нострифікації диплома [28, 1]. Водночас у міністерстві розуміли, що знайти в один момент потрібну кількість відповідних вимогам кандидатів неможливо, тому передбачали протягом перехідного періоду дозволити

виконання функцій законовчителів особам із середньо-спеціальною освітою та багаторічним досвідом викладання. На 1 січня 1930 р. із 709 викладачів 582 були настоятелями парафій або вікаріями, 59 – псаломщиками та дияконами і 68 посад належало особам поза причетом [14].

Задум польської влади стосовно підготовки кандидатів у священники невдовзі почав давати результати. Випускники православного богословського відділу Варшавського університету отримували рукоположення в іереї серед перших. У середині лютого 1930 р. висвячено абсолювента відділу Євгена Герштанського [15], представника відомого священничого роду краю.

Після закінчення 1929 – 1930 навчального року на православному богословському відділі Варшавського університету 117 студентів переведено на наступні курси. Частина мусила скласти іспити восени [23, 487]. На засіданні Колегії професорів відділу 12 липня надано ступені магістрів православного богослів'я протоієреєві Павлові Калиновичу, священнику В'ячеславу Рафальському, Миколі Жихареву, Георгію Шретеру та Володимирові Шиприкевичу [23, 488]. Четверо із п'яти нових магістрів походили з Волинської єпархії.

У середині 1931 р. викладачі і студенти православного богословського відділу Варшавського університету підсумували здобутки чергового навчального року. Так, відділ успішно завершили 39 студентів. Серед них такі представники волинського духовенства: Микола Грабовецький, Олександр Зеленський, Володимир Імшенник, Яків Костецький, Сергій Кострицький, о. Іван Навроцький, о. Микола Малюжинський, о. Олексій Соколовський, Микола Теодорович, о. Борис Цікуцький та інші [21, 488]. Також 12 вихованців відділу після захисту робіт здобули ступінь магістра богослів'я. Значну частину магістрантів становили волиняни.

Вище церковне керівництво усвідомлювало вимоги доби і прагнуло підвищення освітнього рівня духовенства. Це питання обговорювалося на засіданні IV (Просвітницької) комісії Передсоборного зібрання 2 грудня 1931 р. Під час розгляду справи духовних семінарій митрополит Діонісій (Валединський) наголосив, що “обставини теперішнього часу промовляють на

користь того, що кандидати у священники повинні мати вищу богословську освіту” [П]. Професор М.Кобрін запропонував, аби після семінарії рукоположувати кліриків для філій. Вищі посади для білого духовенства (члени консисторій, благочинні, повітові протоієреї, настоятелі штатних парафій, місіонери та ін.) повинні займати кандидати із вищою богословською освітою. У результаті голосування з даного питання усі члени комісії підтримали пропозицію митрополита і просили главу Церкви реалізувати рішення на практиці.

Окрім прагнень вищої церковної влади до реформування підготовки кандидатів в ієреї, цим питанням займався і польський режим. Через молоде, виховане у лояльному дусі ортодоксальне духовенство Варшава планувала зняти православну проблему з порядку денного внутрішніх конфліктів. У березні 1932 р. міністр сповідань і освіти Польщі розпочав упровадження шкільної реформи. Вона безпосередньо заторкнула Волинську духовну семінарію. Відповідно до задуму влади, на її місці мав постати трирічний ліцей, до якого могли поступати випускники загальноосвітніх чотирикласних гімназій [18, 54]. З моменту започаткування реформи у Варшаві створено митрополичий інтернат, де навчалися майбутні студенти православного богословського відділу. Планували перший випуск інтернату у 1938 – 1939 навчальному році.

Якщо біле духовенство в освітньому плані лише здобувало, то ситуація серед чернецтва залишалася критичною. Так, із п’яти насельників Білівського скиту у 1932 р. лише його завідувач ієромонах Мелітон (Ярмусь) мав вищу освіту. Послушник Іван Левицький та рясофорна черниця Параскева Куцова закінчили початкову школу, а ще дві особи – ієромонах Никанор (Душнюк) та Євфимія Левлюх – отримали домашню освіту [4, 60]. Якщо перевести у відсотковий вимір дані, то виявиться, що 20% насельників мали вищу богословську освіту, 80% – початкову і домашню.

Низький рівень освіти православного волинського чернецтва, його неконкурентоздатність порівняно з представниками інших конфесій спонукали митрополита Діонісія прислухатися до думки Духовного собору Почаївської лаври і відкрити у стінах обителі школу для монахів [26, 60].

Офіціоз митрополії “Воскресное чтение” у лютому 1932 р. повідомляв, що школа призначена для здобуття освіти переважно у сфері богословських наук не лише ченцями, а й кандидатами на постриг для більш корисного і плідного їхнього служіння Православній церкві. Передбачалося, що протягом шести років студій перші два будуть присвячені вивченню загальноосвітніх предметів, інші чотири – теологічних: закону Божого, Старого і Нового Завітів, Святого Письма, катехізису, церковного уставу, уставу чернечого життя, основного богослов’я, апологетики, патрології, літургії, гомілетики, аскетики, церковної історії, загальної історії, церковного співу, церковно-слов’янської, української та польської мов. Завідувачем школи призначено намісника лаври, викладачами стали ченці з вищою богословською освітою.

У березні 1935 р. набув чинності Статут Православного митрополитального інтернату. Розрахований на 240 осіб, він призначався для виховання майбутніх кандидатів у священники, котрі здобували освіту у гімназії і були учнями лицію [29]. Контроль за діяльністю інтернату здійснювали Варшавська митрополія і держава. Перших вихованців інтернат мав прийняти з 1 вересня.

Зміни в керівництві Волинської єпархії у 1934 р. позитивно позначилися на освітньо-культурному розвитку волинського духовенства. Так, 27 березня 1935 р. Волинська духовна консисторія видала Обіжник у справі листування з єпархіальним управлінням і наказала подавати в консисторію прохання відповідного змісту та форми, без непристойних висловів, відповідно до субординації, пригрозивши, що в разі образливого тону листа справа залишиться без розгляду, а винного буде покарано [12, 108].

Водночас міністерство сповідань і освіти бажало отримати дивіденди від заснування і фінансування православного богословського відділу Варшавського університету. З цього приводу керівник реферату міністерства доктор Януш Волінські направив 19 вересня 1935 р. спеціальний лист волинському воеводі. “Видаючи щороку значні суми на відповідну підготовку майбутніх священників православного визнання, – наголошував Я.Волінські, – Міністерство прагне, щоб вихованці державного

інтернату для студентів православної теології Університету Юзефа Пілсудського мали першість при призначенні на парафії з огляду на їх теологічні і моральні кваліфікації, а також завдяки їх позитивному ставленню до Польської Держави” [IV, 1].

Церковна влада натомість воліла не втрачати контроль за підготовкою кандидатів у священники. Архієпископ Волинський і Крем’янецький Олексій (Громадський) після відповідної ухвали Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян 29 – 30 січня 1935 р. звернувся до міністра сповідань і освіти стосовно заснування православного богословського ліцею на базі Волинської духовної семінарії [11, 57]. На користь такого рішення архієрей назвав чисельність Волинської єпархії та гостру потребу у кадрах, вихованих зі знанням місцевих традицій, відповідну матеріальну базу, а також наявність у краї подібних навчальних закладів інших конфесій.

Зацікавлення у підвищенні освітнього рівня духовенства волинська єпархіальна влада підтверджувала фінансово. Волинське єпархіальне зібрання представників духовенства і мирян, котре відбулося у лютому 1936 р., окремим рядком у витратах закріпило позицію допомоги інтернату при православному богословському відділі університету (4000 злотих) та 10 студентам, котрі мешкали поза інтернатом (2000 злотих) [3, 195].

Зростання освітнього й інтелектуального рівня волинського духовенства сприяло розширенню сфер зацікавлення священників. У березневому числі 1936 р. єпархіального часопису “Церква і нарід” випускник православного богословського відділу Варшавського університету, магістр богослів’я о. Юрій Шумовський помістив звернення до колег-священників Волинської єпархії з проханням оберігати археологічні пам’ятки і при виявленні таких повідомляти. Отець Ю.Шумовський уже протягом кількох років серйозно займався науковими дослідженнями і був представником Державного археологічного музею у Варшаві [9, 169 – 170]. Пізніше, після Другої світової війни, ієрей став відомим дослідником минулого Африки.

У березні 1936 р. ряди волинського духовенства поповнив Павло Артем’юк, відомий український просвітянський і

політичний діяч. Як випускник Віленського вчительського інституту він склав іспит на священника і був призначений у Новоставці Рівненського повіту [17, 740]. Інформацію про освіту окремих священників краю знаходимо у звітах повітових старост. У середині липня 1936 р. володимирський староста згадував про о. Бориса Яковкевича, магістра богослов'я Варшавського університету, та о. Федора Чернія, який закінчив два курси Казанської духовної академії [Ш, 21 – 22]. Водночас у Рівному служив власник університетської освіти о. Михайло Яковлів [Ш, 19], а в Сарненському повіті – о. Мартин Волков, який закінчив Віленський учительський інститут та два курси варшавської теології [Ш, 20].

Православний богословський відділ Варшавського університету став поважним навчально-богословським закладом, котрий щорічно здійснював випуски кваліфікованих фахівців. За підсумками 1936 – 1937 навчального року абсолювентами відділу стала 31 особа [27, 2]. Ступінь магістра здобуло тоді 4 особи. Серед випускників були волиняни: Микола Бакун, о. Василь Гутовський, о. Костянтин Кулик-Науменко, Петро Соболевський, Григорій Чижевський та інші.

Своєрідним показником інтелектуального рівня волинського духовенства можна вважати його участь у змістовому наповненні статтями і матеріалами єпархіального часопису “Церква і нарід”, який виходив протягом 1935 – 1938 рр. І тут чільне місце належало випускникам варшавської теології. У кількох числах журналу протягом 1936 – 1937 рр. друкував свої розвідки магістр богослів'я о. Микола Малюжинський. Цікавими були його статті, присвячені українським церковно-обрядовим традиціям [10]. У 1938 р. побачила світ навчально-методична розробка о. Анастасія Абрамовича “Методика Закону Божого”. Священик підготував працю українською мовою для ефективнішого викладання релігії у початковій школі.

Про освітній рівень волинського духовенства можуть свідчити дані, поміщені у щорічних парафіяльних виказах. Так, станом на 1 січня 1939 р. у Рівненському повіті трудилися 90 священників і дияконів. Серед них вищу духовну освіту мали 13 (14%) осіб, вищі мирські навчальні заклади закінчили 5 (6%)

осіб, найбільше серед духовенства було випускників духовних семінарій – 54 (60%). Значним залишався відсоток тих, хто мав початкову духовну – 11 (12%) і початкову світську – 7 (8%) освіти [1]. Загалом на прикладі Рівненського повіту можемо констатувати зростання освітнього рівня волинського духовенства, адже кожен п'ятий із духовенства мав вищу освіту. Однак досить високою залишалася частка священнослужителів із початковою духовною і світською освітою.

Отже, протягом міжвоєнного періоду освітній та інтелектуальний рівень волинського православного духовенства зріс, що виявилось у збільшенні кількості осіб із вищою богословською освітою, поліпшенні якості освіти. Водночас тривала боротьба між церковною владою і польським режимом за контроль над духовними навчальними закладами. Варшаві вдалося нав'язати Православній церкві власну концепцію підготовки кандидатів в ієреї.

Джерела та література

I. Архів Луцько-Волинського єпархіального управління. – Колекція документів.

II. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 390. – Оп. 1. – Спр. 2.

III. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 549.

IV. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 306б.

1. Див.: [Власовський Іван] Senex. Українська православна церква в часі Другої світової війни. – Мюнхен: Б.в., 1946. – 71 с.; Власовський Іван. Нарис історії Української православної церкви. – Нью Йорк – Київ – С. Банд Брук: УАПЦ, 1990. – Т. IV., кн. 2. – 416 с.; Neyer Friedrich. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. – Köln, 1953. – 259 S.; Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. – Вінніпег: Екклезія, 1984. – Т. 1: Київська церковна традиція українців Канади. – 516 с.; Міненко Тимофій, свящ. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939 – 1945 (Волинський період). – Вінніпег – Львів: Логос, Колегія Св. Андрія, 2000. – Т. 1. – 392 с.; [Ващук] Варфоломій, архієпископ. Мілецький Свято-Миколаївський монастир. – Рівне: Б.в., 2003. – 148 с.; Кукурудза Андрій. Демократизація православ'я у 20-х

рр. XX ст. (український контекст). – Рівне: Видавець О. Зень, 2008. – 249 с.

2. Бичковський Прокл, прот. Наука православної релігії в школах Волинської єпархії, на підставі звітів о.о. законовчителів за 1927 – 28 шк. рік (Продовження) // Духовний сіяч. – 1930. – Ч. 9. – 1 травня. – С. 109 – 111.

3. Волинське єпархіяльне зібрання представників духовенства і мирян 12 і 13 лютого 1936 р. (Продовження) // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 6. – 15 березня. – С. 190 – 195.

4. Доклад заведующего Белевским подворьем иеромонаха Мелитона (Ярмуся) епископу Люблинскому Савве (Советову) [ноябрь 1932 г.] // Воскресное чтение. – 1933. – № 5. – 4 февраля. – С. 60.

5. За соборність. – 1934. – Ч. 8. – С. 8 – 11.

6. Кружок православных богословов-студентов Варшавского университета // Воскресное чтение. – 1925. – № 27. – 5 июля. – С. 424.

7. Л. К. Кілька рис з минулого духовних шкіл на Волині // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 11. – 1 червня. – С. 455 – 459.

8. Лист професора Івана Огієнка митрополиту Юрієві (Ярошевському), 6 березня 1922 р. // Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона): 1907 – 1968. – К.: Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2001. – Т. 2. – 478 с. – С. 183.

9. Листи до редакції // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 5. – 1 березня. – С. 169 – 170.

10. Див.: Малюжинський Н., свящ. Вивід молодої після шлюбу // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 18. – 15 вересня. – С. 561 – 564; Малюжинський Н., свящ. Де що про наші церковно-обрядові традиції // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 17. – 1 вересня. – С. 509 – 512; Малюжинський Н., свящ. Чи обряд наш є обрядом московським? // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 22. – 15 листопада. – С. 765 – 769; Малюжинський Н., свящ. Шлюб // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 1 – 2. – 1 – 15 січня. – С. 22 – 27.

11. Меморіал до Пана Міністра Ісповідань і Народньої Освіти в справі заснування Православного Богословського Ліцею в м. Крем'янци архієпископа Волинського і Крем'янецького Алексія (Громадського) // Церква і нарід. – 1935. – Ч. 2. – 1 квітня. – С. 57 – 58.

12. Обіжник у справі листування з Єпархіяльним Управлінням // Церква нарід. – 1935. – Ч. 3 – 4. – 15 – 28 квітня. – С. 106 – 108.

13. Отець протопресвітер Яків Костецький // Українське православне слово. – 1978. – № 9. – Вересень. – 32 с. – С. 28.

14. Отчёт о состоянии православного законоучительства в средних общеобразовательных, специальных и низших учебных заведениях Волынской епархии на 1 января 1930 г. // Официальные церковные ведомости. – 1930. – № 22. / Воскресное чтение. – 1930. – № 22. – 1 июня.

15. Официальные церковные ведомости. – 1930. – № 12 / Воскресное чтение. – 1930. – № 12. – 23 марта.

16. Павлюковский Анастасий, свящ. Крест Христов – учитель покаяния // Воскресное чтение. – 1924. – № 10. – 17 (30) марта. – С. 149 – 150.

17. Распоряжения и известия по Волынской епархии // Воскресное чтение. – 1936. – № 46. – 27 декабря. – С. 740.

18. Реформа духовного образования // Православный календарь на 1937 год. – Варшава, 1936. – С. 54.

19. Тучемский Михаил, прот. Материалы и суждения по вопросу о реформе церковного православного календаря // Воскресное чтение. – 1924. – № 2. – 3 февраля. – С. 21 – 22.

20. Хроника. К реформе Волынской семинарии // Воскресное чтение. – 1926. – № 45. – 7 ноября. – С. 713 – 714.

21. Хроника. На Православном богословском отделе // Воскресное чтение. – 1931. – № 35. – 30 августа. – С. 488.

22. Хроника. Совещание о реформе духовных семинарий // Воскресное чтение. – 1926. – № 28. – 11 июля. – С. 441.

23. Хроника. Экзамены на православном богословском отделе Варшавского университета // Воскресное чтение. – 1930. – № 31. – 3 августа. – С. 486 – 488.

24. Церковне життя. Розпочато лекції на богословському факультеті // Духовна бесіда. – 1925. – Ч. 10. – 24 травня. – С. 8.

25. Четвёртая сессия Священного Синода Православной церкви в Польше за 1925 г. (продолжение) // Воскресное чтение. – 1926. – № 10. – 7 марта. – С. 152 – 155.

26. Школа для Преподобного Монашества в Почаево-Успенской лавре // Воскресное чтение. – 1934. – № 5. – 4 февраля. – С. 60.

27. Absolwenci Studium Teologii Prawosławnej UJP w Warszawie w roku akademickim 1936/1937-ym // Słowo. – 1937. – № 38. – 19 września. – S. 2.

28. Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego K. Switalskiego w sprawie kwalifikacji zawodowych do nauczania religii prawosławnej w szkołach średnich ogólnokształcących i seminarjach nauczycielskich państwowych i prywatnych z dnia 15 marca 1929 r. // Воскресное чтение. – 1929. – № 31. – 4 августа. – С. 1 – 2.

29. Statut Prawosławnego internatu metropolitalnego w Warszawie // Воскресное чтение. – 1935. – № 7. – 7 апреля.

Борщевич Владимир. Образовательный уровень и интеллектуальный потенциал православного духовенства Волыни в 20 – 30-х годах XX века. В статье сделана попытка показать образовательный уровень и обрисовать интеллектуальные возможности православных священников Волыни в межвоенный период. Автор прослеживает причины и масштабы их интеллектуальных колебаний, влияние на верующих, а также эволюцию духовного образования. На основе неизвестных и малоизвестных архивных документов и материалов дана качественная характеристика социальной группы.

Ключевые слова: Волынь, православное духовенство, образование, интеллектуальный потенциал, межвоенный период.

Borshchevych Volodymyr. Educational level and intellectual potential of orthodox clergy of Volyn' in 20 – 30s of the XXth century. In the article it is made an attempt to show the educational level and to describe the intellectual possibility of the orthodox clergy of Volyn' in the interwar period. The author traces the reasons and scales of the fluctuations, influences upon people, as well the evolution of the spiritual formation. On the base of unknown and little-known archival documents and materials qualitative characteristic of this social group has been done.

Key words: Volyn', orthodox clergy, intellectual potential, education, interwar period.